

служба для сім'ї, дітей та молоді: БО "Фонд соц. роботи": ВГО "Ліга соц. працівників України". – 2007. – №2 (Квіт.-черв.). – С. 35-40.

14. Цыганова Е.С. Супервизорство как новая технология социальной работы в России / Е.С. Цыганова, А.Ф. Маскалева // Вестник Российского государственного социального университета в г. Красноярске. – Красноярск, 2007. – Режим доступа: <http://kraspubl.ru/content/view/51/48/>

The article is devoted to the problem of professional reflection in supervision of social worker which directly co-operates with clients. There is close interconnection is determined between supervision and reflection. Thus supervision organizes (in time and spacious) the processes of professional reflection. Supervision plays the role of container for professional situations, converting them into the realized experience which determines creative learning and self development.

Keywords: reflection, social worker, supervision, professional situation, interaction, professionalism.

Отримано: 15.02.2010

УДК 159.942 – 053.6

Н.І.Бігун

Особистісна симптоматика психогенних депресивних розладів у підлітків

Стаття присвячена проблемі психогенних депресивних розладів у підлітків. У розвідці представлено аналіз особистісних симптомів депресії у школярів підліткового віку.

Ключові слова: депресія, підлітковий вік, особистість, особистісний розвиток, особистісний симптом.

Стаття посвящена проблеме психогенных депрессивных расстройств у подростков. В работе представлен анализ личностных симптомов депрессии у школьников подросткового возраста.

Ключевые слова: депрессия, подростковый возраст, личность, личностный подход, личностный симптом.

Проблема депресивних розладів у сучасному суспільстві набуває світового глобального характеру. Згідно з статистичними даними

ВОЗ депресія на сьогодні є однією з найбільш поширених форм психічної патології. Фахівці прогнозують подальше зростання чисельності людей з депресивними розладами.

Особливої уваги науковців заслуговує проблема підліткових депресій. Це зумовлено рядом вагомих причин: 1) в силу того, що на проблему депресії у дітей та підлітків увагу науковців було звернено значно пізніше, кількість досліджень, присвячених їй, набагато менше, ніж депресіям у дорослих; 2) недостатність даних про особливості терапії підліткових депресій, створення психологічних умов розвитку особистості підлітків як способу подолання депресивного розладу; 3) депресивні розлади особливо небезпечні у підлітковий період, коли тонкі структури особистості дитини є незахищеними перед руйнівною силою депресії, що може мати негативні наслідки у вигляді асоціальних поведінкових проявів, формування небажаних рис характеру, глибоких внутрішніх конфліктів, проблем у спілкуванні, навчанні, особистісному самовизначенні й самореалізації та ін. Тому розгортання депресії саме в цей час може негативно позначитись на особистісному розвитку підлітка, зокрема, провокувати формування преморбідних рис особистості та схильність до депресивних форм реагування на життєві труднощі, що, у свою чергу, є однією з передумов дистимії. Згідно з результатами наукових досліджень (McCullough J.P., Kaye A.L.) [2], підліткова депресія може перерости у дистимію – хронічний депресивний розлад настрою, що триває місяці, а то й роки. Американський професор Дж. Мак-Каллоу [2], який працює над проблемою хронічних депресивних розладів, зазначає, що більшість людей з дистиміями вперше пережили депресію у підлітковому віці.

Ми провели дослідження, що мало на меті виявлення особливостей виникнення та перебігу психогенних підліткових депресій, визначення причин, симптоматики і механізмів їх розгортання, виявлення особистісних характеристик депресивних підлітків. На основі аналізу отриманих експериментальних даних ми розробили та описали модель особистісної симптоматики депресивного розладу у підлітків. Дана модель відображає особливості виникнення і розгортання психогенної депресії у школярів підліткового віку. У ході дослідження виявлено, що симптоми преморбідних рис особистості набувають більшої виразності з настанням підліткового віку. На наш погляд, загострення властивостей, що входять до структури депресивної особистості, є закономірним. Воно обумовлено особливостями цього вікового періоду. Підлітковий вік відзначається сукупністю особливих психологічних умов особистісного розвитку індивіда, основу якої складає психологічна умова дихотомії

“дитинство-дорослість”. У нашому розумінні дихотомія “дитинство-дорослість” – фундаментальна характеристика феноменології найбільш масштабної і визначної у рамках онтогенезу трансформації – переходу від однієї моделі існування до принципово іншої. Такий перехід постає перед індивідом у його свідомості як завдання, як імператив, як необхідність розв’язання дихотомії. Це спонукає підлітка до зміни моделі дитячого існування, що вибудовується за принципом протекції на модель дорослого існування, базовим принципом якої є принцип самодостатності. Розв’язання цих проблем потребує розвиненої системи особистісної саморегуляції, таких базових її функцій, як функції ставлення до себе, самозахисту, самовираження, самоуправління, самореалізації.

Розвиток системи особистісної саморегуляції вимагає на наступному етапі вироблення механізмів сприйняття та здійснення впливу. Вплив – чинник дестабілізації і порушення балансу, що покликаний “нейтралізувати” система особистісної саморегуляції, використовуючи з цією метою відповідні внутрішньо-особистісні механізми і засоби. Одним з таких механізмів є механізм “Я”-толерантності до впливів. “Я”-толерантність – механізм особистісної саморегуляції, функціональне призначення якого полягає у збереженні особистісної функціональної рівноваги, цілісності та самодостатності у ситуації впливів, в тому числі деструктивних. Існує висока і низька “Я”-толерантність до впливу. Висока “Я”-толерантність характеризується високими показниками здатності системи особистісної саморегуляції до збереження рівноваги і продуктивного функціонування у процесі взаємодії з впливами. Низькій “Я”-толерантності властива тенденція до легкої втрати рівноваги і функціональної стабільності.

“Я”-толерантність як механізм системи особистісної саморегуляції складається з функціональних підсистем особистісної значущості і особистісної чутливості. Ці дві підсистеми перебувають у зв’язках взаємодії та взаємообумовлення. Особистісна значущість впливу і його чинника закономірно формує стан особистісної чутливості, що стає джерелом виникнення сукупності психологічних умов розвитку низької “Я”-толерантності відповідної змістової спрямованості, яка неминуче опиняється у контексті змістового поля внутрішньої або зовнішньої орієнтації відношення відповідності.

Між підсистемами особистісної значущості та особистісної чутливості має місце закономірний зв’язок за параметром ступеня вираженості: чим більша особистісна значущість чинника або впливу, тим вищий рівень особистісної чутливості; чим вищий

рівень особистісної чутливості, тим нижчою виявляється “Я”-толерантність до чинника і впливу. Підсистема особистісної значущості виконує у структурі “Я”-толерантності, як показує аналіз моделі, функцію диференціюючого регулятора, що вирізняє і оцінює, передовсім, емпіричні ознаки деструктивності – конструктивності впливу. Компонент особистісності у цьому механізмі присутній як принципова психологічна умова, сутність якої найбільш точно віддзеркалює формула “надавати особистісної значущості”. Надаючи особистісної значущості чомусь, індивід свідомо чи несвідомо продукує у структурі свого “Я” тенденцію особистісної чутливості, що виявляється у підвищеній залежності від впливу і змінах у системі ставлення, викликаних його дією. Змін зазнає, зазвичай, така функція особистісної саморегуляції, як ставлення до себе.

Такі зміни відбуваються і у випадку дії конструктивних впливів, і у випадку дії деструктивних впливів. Однак більш яскраво і наочно взаємозв’язок особистісної чутливості і ставлення до себе ілюструють ситуації дії деструктивних впливів. У особистісно чутливих підлітків деструктивний вплив викликає дестабілізацію деструктивного характеру у системі особистісної саморегуляції, внаслідок якої ураженою виявляється у першу чергу функція ставлення до себе: з’являється тенденція негативної оцінки себе і переживань своєї життєвої непродуктивності у тому чи іншому відношенні та аспекті.

У виникненні депресивних розладів психологічні умови, що пов’язані з особливостями механізму “Я”-толерантності, мають вирішальне значення, оскільки саме характеристики “Я”-толерантності індивіда визначають зміст його вразливості, тривожності, тобто того, чого він боїться і що примушує знижувати рівень позитивного ставлення до себе, оплачуючи цю самодевальвацію депресивними стражданнями тощо. Комплекс психологічних умов “висока особистісна значущість впливу – висока особистісна чутливість – низька “Я”-толерантність” закономірно функціонально актуалізується у ситуації виникнення деструктивного впливу, і у випадку його сприйняття, і у випадку його здійснення.

Депресивні розлади зароджуються і розгортаються у структурі особистості впливозалежних підлітків, тобто підлітків з низькою “Я”-толерантністю до впливів як особистісною властивістю гіпертрофії деструктивного значення впливу. Поняття низької “Я”-толерантності асоціюється, як правило, із слабкою здатністю до самозахисту. Однак не менш важливою її складовою є схильність підлітка до гіпертрофії деструктивного значення впливів як ефектів

функціонування зовнішньої орієнтації відношення відповідності. Психологічна умова гіпертрофії, надання надмірного особистісного значення деструктивності впливу виступає основою, на якій поступово утворюється потенціал депресивних розладів. Ця психологічна умова функціонально виявляє себе у тому, що підліток, в якого вона сформована, схильний до надання негативного, руйнівного, а відтак, загрозливого значення будь-якій життєвій ситуації, проблемі, впливові. Фіксованість на негативі є ознакою сформованості всього того комплексу властивостей, орієнтацій і механізмів, який прийнято називати депресивною особистістю, що визначає спосіб ставлення до впливу в ситуаціях його сприйняття і здійснення.

Психологічна умова такої фіксованості є базовою психологічною умовою депресогенезу, виникнення і розгортання депресивних розладів. Це пояснюється тим, що внаслідок дії зазначених механізмів відбувається накопичення потенціалу деструктивного сприйняття свідомості і поведінки із спрямованістю на себе. На цій основі виникає, розвивається і формується увесь той комплекс внутрішньо-особистісних умов і механізмів, дія яких призводить до зниження або й блокування життєвої продуктивності підлітка.

На нашу думку, депресія – це обумовлена тенденціями деперсоналізації (розладів “Я”, функцій особистісної саморегуляції), втрата життєвої продуктивності, що викликає розгортання внутрішніх і зовнішніх деструктивних процесів у життєдіяльності індивіда, а також пов’язаних з ними душевних страждань та інволюцій.

Типовим, найбільш поширеним симптомом такого виду життєвої непродуктивності є невдоволення своїм “Я” і негативні переживання, продуковані цим невдоволенням. Цей симптом знаменує зародження такого виду саморуйнівного процесу, як негативне ставлення до себе. Тут його можна визначити як найлегшу форму аутодеструктивності, обмежену у часі, просторі та ступені вираженості. Негативне ставлення до себе виявляється у цьому випадку епізодично, торкається окремих індивідуальних якостей та аспектів життєдіяльності. В силу вираженої особистісної сенситивності підлітки з легкою формою депресивного розладу виявляють схильність до гіпертрофії особистісного значення відповідності свого “Я” показникам зовнішньої орієнтації відношення відповідності. Внаслідок цього у них спостерігається знижена “Я”-толерантність до випадків зазначеного типу невідповідності, а також до інших деструктивних впливів. Незначно підвищений рівень загальної особистісної тривожності прив’язаний саме до деформованої таким чином функції ставлення до себе. Сформованість психологічної умови негативного

ставлення до себе робить підлітка уразливим щодо оцінок оточуючих на свою адресу, особливо негативних оцінок, а також своїх невдач. Саме вони у переважній більшості випадків зумовлюють болісні переживання почуття неповноцінності, що виступають власне складовою депресивного розладу легкої форми. Такі переживання є нетривалими, вони відносно легко долаються і викликають лише епізодичне зниження життєвої продуктивності.

Епізоди зниження життєвої продуктивності, що виявляють присутність у досвіді кожного підлітка, практично неможливо відмежувати від проявів зниження життєвої продуктивності як наслідку виникнення легкої форми депресивних розладів. Феноменологія і симптоматика і в першому, і в другому випадку знаходиться поза зоною впливу тяжких і катастрофічних життєвих обставин. Прояви депресивного характеру виникають у підлітків у контексті звичних життєвих обставин, тобто обставин, до яких вони змушені були у той чи інший спосіб адаптуватися (система взаємовпливів, що склалася у сім’ї), але ускладнених психологічною умовою виникнення підліткової дихотомії. Ускладнення, які викликані цією обставиною, виявляються передовсім у дестабілізації системи особистісної саморегуляції, її функцій. Це призводить до об’єктивного зростання кількості і сили деструктивності в особистісному просторі підлітка. Одночасно посилюється його загальна уразливість та особистісна сенситивність.

З актуалізацією деструктивних самовпливів різко зростають тенденції критично-негативного ставлення до себе. Настає період прискіпливого самопізнання, вивчення і оцінювання своїх властивостей, серед яких найбільшу увагу привертають ті, що з позиції неусвідомлюваного, але діючого ідеалу дорослості, не відповідають йому. Вони оцінюються негативно. Далі їх “негативність” гіпертрофується, що призводить до виникнення ефекту збільшувальної лінзи: підліток фіксується на негативі, що потрапив у фокус його ураженої самосвідомості, і отримує, часто вперше у житті, досвід неприємного гострого переживання душевного болю своєї невідповідності-непридатності і разом з ним досвід депресивного переживання.

У ситуаціях деструктивного впливу, наприклад, агресії з боку оточуючих, підліток виявляє нездатність, або послаблену здатність чинити опір таким впливам. Як наслідок – деструктивний вплив у момент його здійснення практично безперешкодно проникає в особистісний простір підлітка, уражає його “Я”, паралізує механізми особистісного захисту, що породжує феномен відстрочки захисної реакції: підліток знаходить варіант відповіді на агресивний вплив, але вже за межами ситуації його безпосереднього сприйняття. За своїм

психологічним змістом латентний період, тобто час від сприйняття впливу до реакції на нього, є періодом переживання приниження, сорому, пригнічення “Я”, прийняття осуду, невдоволення своєю беззахисністю та його екстраполяцією на ставлення до себе загалом. Інтегруючись, подібні переживання утворюють депресивний епізод. Накопичення досвіду переживання таких епізодів формує основу для виникнення легкої форми депресивного розладу, оскільки накопичення цього досвіду є по своїй суті ні чим іншим, як накопиченням досвіду особистісних втрат. Якщо такий досвід не врівноважується досвідом особистісних здобутків, то він закладає підвалини формування у підлітка Я-концепції людини втрат.

Зовнішніми симптомами депресії у підлітка з деформацією функції самозахисту є пасивність, залежність, пригніченість поведінки у ситуаціях сприйняття деструктивного впливу. Характерною є міміка розгубленої, враженої, винної у скоєнні невідповідного і негідного вчинку дитини. Протягом латентного періоду підліток виявляє ознаки фіксованості на колізіях, пов’язаних із деструктивним епізодом, – йому важко відволіктися від тяжких переживань і думок. Вираз обличчя у нього надмірно серйозний, погляд відсторонений і сам він постійно “вислизає” за межі ситуації “тут – і – тепер”.

Специфічний симптомокомплекс утворює депресивне пригнічення функції самовираження. Його складовими є такі симптоми, як загальне згортання активності, різке зниження рівня комунікабельності, поява замкнутості й мовчазності, редукція експресивності, що виявляється у відмові від тих форм активності, які раніше були джерелом задоволення і радості. Підліток стає надмірно стриманим, його експресія набуває мінорного забарвлення: через підкреслену індиферентність проглядає сум, тривожність, стурбованість, заглибленість у свій внутрішній стан. На тлі цих проявів може зростати значення внутрішніх способів самовираження, що пояснює факти появи інтересу до ведення щоденника, написання віршів, сприймання серйозної музики, гри на музичному інструменті тощо.

Значний вплив на роботу функції самовираження справляє властивість, що є складовою особистісної сенситивності, – сором’язливість. В умовах депресивного розладу вона поглиблюється співрозмірно до ступеня його вираженості, сковуючи і без того надмірно стримувану підлітком самоекспресію. Вже за легкої форми депресії сором’язливість набуває хворобливого характеру, перешкоджаючи підлітку ефективно себе репрезентувати і бути зрозумілим для оточуючих. Саме ця обставина часто є джерелом страждань, що переростають у депресивні переживання. Сором’яз-

ливість є симптомом самодостатнім: її наявність виступає достатньою підставою для припущення про те, що потреба підлітка у самовираженні депривується і йому відомий смак депресивного переживання. З браком, недостатністю самовираження пов’язана депривація глибинної потреби в особистісному функціонуванні та розвитку, яку можна вважати фундаментальною психологічною умовою виникнення депресивних розладів.

Однією з функціональних психологічних умов виникнення депресії і, одночасно, одним з особистісних симптомів її прояву є недостатній рівень розвитку функції самоуправління. Це виявляється передовсім у зниженій здатності свідомого регулювання перебігу образів впливів, які внаслідок цього легко проникають в особистісний простір підлітка, опановують його емоціями, почуттями, настроями і психічними станами. Емпірично це виявляється у симптомах вразливості, нездатності відволікатися від образів подій, що справили вплив, психологічній залежності від них, у безсиллі перед некерованістю і спонтанністю процесу їх самовідтворення. За таких умов ситуація потужного деструктивного впливу закономірно викликає особистісні розлади депресивного характеру, які характеризуються симптомами тимчасової, ситуативної втрати підлітком самоконтролю та здатності до управління своїми станами. При легких формах депресії подібна втрата є нетривалою з відносно швидким виходом зі стану пригніченості. Симптоматичними тут є самодостатність та здатність до самовідновлення. При помірній та важкій депресії самовідновлення здатності до управління своїми станами значно ускладнюється або й взагалі втрачається (у випадку важкого депресивного розладу).

Найбільш доступними для спостереження є симптоми ураження депресією функції самореалізації. Наслідком такого ураження є зниження продуктивності життєдіяльності, загальної або часткової. Воно характеризується спадом активності відповідного змісту, індиферентністю, апатією, наявністю відрази до того чи іншого виду діяльності, зниженням або втратою результативності. У підлітка може спостерігатися зниження успішності у навчанні, інтересу до стійкого хобі, до спілкування. Підліток поводить себе, як втомлена від життя людина. Втрата продуктивності може викликати страждання, особливо за умови її осуду з боку дорослих чи ровесників.

Підліток з легкою формою депресивного розладу занурений у щире переживання теперішнього моменту подібно до того, як переживає відмову у задоволенні бажання дитина дошкільного віку, – у цьому переживанні майбутнього немає, а тому це переживання не виходить за межі теперішньої ситуації і не заповнює змісту наступних ситуацій.

У підлітків, які перебувають у стані помірної депресії, на фоні пригнічення функції самореалізації виникає симптом нездоланності труднощів і перешкод, психологічний зміст якого полягає у гіпертрофії життєвого значення труднощів і перешкод, а також параметрів ресурсів, необхідних для їх подолання. Життя у сприйнятті підлітка з помірною формою депресивного розладу здається суцільним негативом, а сам він через гіпертрофію цього негативу і своєї вини у його створенні – оточеним кільцем нерозв'язних проблем.

Важка форма депресії характеризується глибокою деформацією та регресією функцій системи особистісної саморегуляції, зниженням чи втратою їх продуктивності. Пригнічення функції самореалізації проявляється передусім в паралічі мотивації і бажань. Підлітки втрачають інтерес до навчання, спілкування, розваг, що неодмінно веде за собою значне послаблення соціальної активності та різке погіршення шкільної успішності.

Критерії розрізнення форм депресії є недостатньо чіткими, це ускладнює процес постановки діагнозу. Труднощі у розпізнаванні депресивних станів зумовлюються ще й тим, що майже всі психічні і соматичні прояви, котрі діагностуються в рамках депресії, нерідко супроводжують й інші хворобливі стани. Розпізнати депресію у підлітків значно складніше, ніж у дорослих людей. Складність діагностики підліткових депресій зумовлюється специфікою даного віку і тим, що їх прояви часто носять атиповий, поліморфний характер.

Отже, на основі аналізу результатів дослідження ми розробили та описали модель особистісної симптоматики психогенних депресивних розладів у підлітків. Дана модель ґрунтується на ідеї про те, що в основі виникнення підліткової депресії лежить система внутрішньо-психологічних умов, які зумовлюють механізми та особистісну симптоматику її розгортання: деформації і дисбаланс системи особистісної саморегуляції – знижена або блокована продуктивність функції ставлення до себе, самозахисту, самовираження, самоуправління, самореалізації (знижена самооцінка, нонвалідні тенденції у ставленні до себе; дисбаланс функцій самозахисту і самовираження); деформації підсистеми особистісної значущості і особистісної сенситивності – продукування гіпертрофованих образів впливу та їх особистісної значущості, протекційні очікування щодо деструктивних впливів; трансформації особистісного значення впливу у деструктивне, суб'єктивне продукування віртуального депресивного середовища; низька "Я"-толерантність до деструктивних впливів як інтегральне вираження внутрішньо-

особистісних передумов та умов розвитку депресивних розладів.

Аналіз результатів наукових досліджень депресивних розладів у підлітків свідчить про те, що незалежно від особливостей їх виникнення і перебігу, сферою, яка при цьому неминуче зазнає ураження, є особистість, зокрема система особистісної саморегуляції. Питома вага особистісних чинників у депресогенезі є такою значною, що визначення депресії як особистісного розладу не виглядає перебільшенням.

Список використаних джерел

1. Ефремов В.С. Основы суицидологии / В.С. Ефремов. – СПб.: Диалект, 2004. – 480 с.
2. Мак-Каллоу Дж. Лечение хронической депрессии / Дж. Мак-Каллоу; перев. с англ. Н. Алексеевой, О. Исаковой. – СПб.: Речь, 2003. – 368 с.

The article is devoted the problem of the depressed disorders for the teens. The analysis of personality symptoms of adolescent's depression is represented in the article.

Key words: depression, puberty's period, personality, personality development, personality symptom.

Отримано: 25.02.2010

УДК 37.015.31:17.022.1

Н.М.Білоусова

Вивчення психологічних чинників розвитку почуття власної гідності у молодших школярів

У статті розкриваються науково-теоретичні основи дослідження психологічних чинників розвитку почуття власної гідності у молодших школярів.

Ключові слова: психологічні чинники, почуття власної гідності, емоційно-ціннісне самоставлення, самоповага, самооцінка, самоприйняття, молодший школяр.